

A trianoni békeszerződés megszületése és korabeli szövegközlései

Ablonczy Balázs – Zeidler Miklós

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés a magyarság 20. századi történetének egyik sorsdöntő eseménye. Ez rendelkezett Magyarország lényegében ma is fennálló határaitól, ez rendelte idegen állami fennhatóság területének kétharmadát, állampolgárainak mintegy 60%-át, magyar anyanyelvű lakosainak 30%-át. Ennek révén süllyedt Magyarország kisállami státuszba s vált lefegyverzett, ásványkincsekben szegény, külpolitikailag ideiglenesen elszigetelt kisállammá. Bár az 1920-as évek politikai és gazdasági stabilizációja, intenzív diplomáciai tevékenysége révén sikerült konszolidálni Magyarország helyzetét – s ezzel bebizonyosodott, hogy (sokak féelme ellenére) az ország az adott határai között sem életképtelen –, a háborús vereség, a feldarabolás, az elszigeteltség és a megbélyegzettség tudata és érzete továbbra is jelen volt a közhangulatban. Az elmúlt száz évben Magyarország visszanyerte, majd újból elveszítette elcsatolt területeinek egy részét, sokféle külpolitikai orientációval kísérletezett (antant, bolsevik, angolszász, német, szovjet, nyugat-európai, türk), államrendszerére gyakran változó politikai ideológiák voltak hatással (demokrata, kommunista, konzervatív, nemzetiszocialista, „népi demokratikus”, ismét kommunista, reformszocialista, konzervatív, liberális, illiberális), a trianoni béke emlékezetében mindvégig megmaradt – olykor csak bűvópataként – az egykori traumatikus mozzanat.

Kutatócsoportunk azt a célt tűzte ki maga elé, hogy minden eddiginél alaposabban mutassa be a békeszerződés megszületését, szakszerű jogi és történeti kommentárral lássa el annak rendelkezéseit, s világos magyarázatokkal tegye érthetővé a ma már helyenként nehezen értelmezhető szöveget. Célunk az is, hogy ismertessük a békeszerződés tényleges végrehajtását: a végleges határmegállapítás folyamatát, a magyar kisebbségek védelmének érvényesülését (s ennek korlátait), a béke rendelkezéseinek a magyarországi belső jogba való átültetését stb. Munkánk során felhívjuk a figyelmet az 1919–1923 között a vesztes országokkal aláírt többi békeszerződéssel való párhuzamosságokra, hiszen közismert, hogy a német, az osztrák, a bolgár és a török békeszerződések is hasonló felépítésűek és tartalmúak voltak.

*

Az Osztrák–Magyar Monarchia titkos tapogatózások útján három alkalommal, 1917 elején, 1918 tavaszán, majd 1918 őszén is kísérletet tett az első világháborúból külön fegyverszünettel való kilépésre, e törekvései azonban kudarcot vallottak. A bécsi közös külügyminisztérium ezért 1918. szeptember 14-én azt javasolta, hogy a hadviselő felek valamelyik semleges országban indítsanak előzetes tárgyalásokat a békefeltételekről, s ezt a felhívást a sajtóban is nyilvánosságra hozta. London és Párizs élesen elutasította az indítványt, Washington azonban – bár a tárgyalási ajánlatot szintén elhárította – közölte, hogy továbbra is érvényesnek tekinti a korábban már nyilvánosságra hozott békefeltételeit. A Ballhausplatz ezért október 4-én az amerikaiakhoz fordult fegyverszüneti ajánlattal, hiszen a Woodrow Wilson által 1918 januárjában közzétett 14 pont, valamint a később ehhez fűzött kiegészítések kimondottan előnyös tárgyalási alapnak tűntek, amennyiben a nemzetek önrendelkezésének elvét, a pártatlan igazságosságot, a minden fél érdekeit egyformán tekintetbe vevő, méltányos békerendezést hirdették.¹ Ezt a lépést akkor a Károlyi Mihály vezette ellenzék és – nehéz szívvel – Tisza István, a kormánypárt legtekintélyesebb politikusa is helyénvalónak tartotta.

Robert Lansing külügyminiszter azonban válaszában október 19-én közölte, hogy a háború újabb fejleményei miatt Wilson már „nincs már abban a helyzetben, hogy e népek pusztá »autonómiáját« ismerje el a béke alapjának”, s immár a Monarchia nemzetiségeinek kell dönteniük arról, hogy „az osztrák–magyar kormány milyen lépései egyeztethetők össze törekvéseikkel, valamint a nemzetek nagy családjának tagjaiként a saját jogaikról és jövőjükéről alkotott felfogásukkal”.²

Bár *elvileg* elképzelhető volt, hogy a nemzetiségek vezetői beérik a dualista állam valamiféle föderalista átalakításával, az osztrák és a magyar kormányzat vezetői a nemzetiségek elszakadásától tartottak. Azt Bécsben és Budapesten is tudták, hogy a háborús vereség elkerülhetetlen, így a Monarchia – vagy legalább a két társállam – fennmaradásához vagy a győztes hatalmak, vagy a nemzetiségek egyetértésére volt szükség. Ennek értelmében Ausztriában és Magyarországon is kétirányú politikai akciót igényelt, bár ez a két országban nem azonos időben következett be.

Ausztria állami egységének megmentése érdekében I. Károly császár már október 16-án kiáltványt tett közzé az osztrák tartományok autonómiájának bevezetéséről (vagyis a belső föderalizálásról). Ilyen lépésre a magyar kormány sem ekkor, sem később nem szánta el magát: az október 31-én hivatalba lépő Károlyi-kormány előbb – szintén az integritás védelmében – a nemzetiségi vezetőkkel próbált tárgyalni, majd december végétől több (de nem az összes!) nemzetiség számára törvényileg vezette be a területi (ruszin, szlovák), illetve a kulturális (német)

¹ Zeidler 2018, 13. o.

² PRFRUS (1918, Suppl. 1), I. köt. 368. o.

autonómiát. Hamar világossá vált, hogy a nemzetiségek sem Ausztriában, sem Magyarországon nem kérnek az autonómiából, hanem független államiságra törekednek.

Az állami egység megvédésének másik módja a nagyhatalmak meggyőzése volt, amire a majdani békekonferencián folytatandó tárgyalásokon nyílhatott esély. A békekonferenciára való előkészületek Magyarországon hamarabb kezdődtek meg. Teleki Pál és néhány geográfus kollégája már néhány nappal a bolgár kapituláció (szeptember 29.) után tervbe vette egy nagyszabású, Magyarország nemzetiségi viszonyait részletesen ábrázoló térkép elkészítését, s javaslatukat hamarosan a kormánynak is benyújtották. Ezzel egyidejűleg Buday László, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatója – Telekivel egyetértésben – javasolta, hogy „a békekonferencia céljaira speciálisan csoportosítandó statisztikai összeállítások” készüljenek.³

A hivatalba lépő Károlyi-kormány anyagi támogatást és intézményi háttérrel biztosított a munkához, amely – a tanácsköztársaság időszakát leszámítva, amikor a béke-előkészítő csoport számos tagja óvatosságból visszavonult vagy külföldre távozott – lényegében a békeszerződés aláírásáig tartott. 1918 őszétől 1920 nyaráig valamennyi magyar kormány (és ellenkormány) abban bízott, hogy a békekonferencián sikerrel léphet majd fel az ország érdekében, s ha az integritás megőrzése talán nem lesz is lehetséges, méltányos feltételekkel írhatja majd alá a békeszerződést.

A Károlyi-kormány 1919. február közepén – egy hónappal a békekonferencia megnyitása után – kijelölte a Párizsba majdan elküldendő delegáció tagjait, akik zömmel a polgári demokratikus irányzat politikusai és entellektüeljei közül kerültek ki, de három olyan erdélyi-partiumi előkelőség is volt közöttük (Csáky Imre, Teleki Pál, Ugron Gábor), akik nem rokonszenveztek a népköztársasági irányzattal.⁴

A tanácskormány szintén ambicionálta a békekonferencián való részvételt, amely május 1-jén el is küldte meghívóját Budapestre, hogy Ausztria és Magyarország ügyét egyszerre tárgyalhassák Párizsban. A táviratot azonban az antant bécsi missziója – amely a proletárdiktatúra gyors bukására számított – visszatartotta, és új utasítást kért Párizsból. A békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa végül nem ragaszkodott a meghívó továbbításához, június közepén pedig már újabb katonai támadással fenyegette a kommünt, s e fenyegetését be is váltotta.⁵

Eközben – május végén – a francia megszállása alatt lévő Szegeden megalakult ellenkormány vezetője (Károlyi Gyula) és külügyminisztere (Bornemisza Gyula) olyan bizalmas írásbeli nyilatkozatot tett egy brit közvetítő előtt, amelyben leszögezte, hogy méltányos meghallgatás esetén kormányuk kész mindenben alávetni magát a békekonferencia döntésének.⁶ E dokumentum – bár egy angol nyelvű forráskiadványban már megjelent – oly kevéssé ismert a hazai történészek előtt, hogy érdemes magyar fordításban is közölni. Az angol nyelvű kérdéseket írógéppel írták, a szintén angol nyelvű válaszokat feltehetőleg Ellis Ashmead Bartlett, a magyar ellenforradalmi körökkel bizalmas kapcsolatban álló újságíró – a dokumentum továbbítója – jegyezte föl, a két magyar politikus pedig ugyanazzal a tollal aláírta az iratot. (A kéziratos részeket dőlt betűvel jelöltük.)

Szigorúan bizalmas

Kérdések, amelyeket Párizsban fel fognak tenni⁷

1. Kész-e Károlyi gróf új kormánya⁸ – vagy az a kormány, amely belőle alakul meg Budapest elfoglalása esetén – véglegesnek és kizárólagosnak elfogadni a párizsi konferencia döntését Magyarország jövőendő politikai határaitól, miután Magyarország ügye megfelelő meghallgatást nyertek Párizsban?⁹

Igen, mivel teljesen meg vagyunk győződve arról, hogy ügyünk megfelelő előterjesztését követően igazságot fognak szolgáltatni számunkra.

³ Zeidler 2023a, 127. o.

⁴ Uo.

⁵ Uo. 127–128.

⁶ Károlyi Gyula és Bornemisza Gyula nyilatkozata (Szeged, 1919. május 29.). PA LG, F/197/4/5. sz. 137–139. p.; Közli: *Lojtkó* 1995, 245–246. o. A nyilatkozat francia fordítása: Paul de Lobit jelentése Georges Clemenceau-nak (Szeged, 1919. június 13.). MAE AD, CPCOM Europe Z, 28. köt. 249–250. p.

⁷ Az irat címe arra utal, hogy a győztes hatalmak bizonyos körülmények között készen mutatkoztak Károlyi Gyula gróf ellenkormányát Magyarország törvényes kormányául elismerni és meghívni a párizsi békekonferenciára.

⁸ Az iratok Károlyi Gyula gróf miniszterelnök és Bornemisza Gyula külügyminiszter aláírása szerepel. Mindketten a még Aradon, május 5-én megalakult kormány tagjai voltak. A május 30-án Szegeden megalakult második Károlyi-kormányban Bornemisza már nem vett részt, a külügyi tárcát Teleki Pál gróf kapta meg.

⁹ Magyarország határainak leírását a trianoni békeszerződés 27. cikkelye tartalmazza, a határmegállapítás és a határok végleges kitűzésének részleteiről a 29–35. cikkely rendelkezik. Magyarországnak a Fiume és környéke területéről való lemondását az 53. cikkely rögzíti. A békekonferenciára meghívott magyar delegációnak 1920. január–március között módja volt szóbeli meghallgatáson, illetve írásbeli jegyzékekben megtennie észrevételeit, ezeket azonban a győztes hatalmak – kevés kivételtől eltekintve – elutasították.

2. Kész-e Károlyi gróf új kormánya – vagy az a kormány, amely belőle alakul meg Budapest elfoglalása esetén – feltétel nélkül elfogadni a Nemzetek Szövetsége alapelveit, amelyek a Német Birodalom békeszerződésének preambulumban vannak lefektetve?¹⁰

Igen.

3. Kész-e Károlyi gróf új kormánya – vagy az a kormány, amely belőle alakul meg Budapest elfoglalása esetén – a béke aláírásától számított húsz éven át távol maradni a Német Birodalommal kötendő bármilyen politikai, katonai, pénzügyi vagy gazdasági szövetségtől?¹¹

Igen.

4. Kész-e Károlyi gróf új kormánya – vagy az a kormány, amely belőle alakul meg Budapest elfoglalása esetén – gazdasági és pénzügyi vámunióba lépni szomszédaival, amelyek a közelmúltig Ausztria–Magyarország részét képezték, vagyis Ausztriával, Jugoszláviával és Csehszlovákiával, amennyiben a párizsi konferencia e terv mellett dönt? (Szabadkereskedelem a régi birodalmon belül.)¹²

Igen, ez teljesen megfelel a szándékainknak.

5. Kész-e Károlyi gróf új kormánya – vagy az a kormány, amely belőle alakul meg Budapest elfoglalása esetén – elfogadni a párizsi konferencia döntését a kártérítésre, a fegyverzetre, a hajóterre vonatkozó minden kérdésben?¹³

Igen.

6. Kész-e Károlyi gróf új kormánya – vagy az a kormány, amely belőle alakul meg Budapest elfoglalása esetén – francia vagy más katonai beavatkozás esetén fedezni minden olyan katonai művelet teljes költségét, amelyek a bolsevizmus felszámolásához és a magyarországi alkotmányos kormányzás helyreállításához szükségesek,¹⁴ s kész-e ezt első helyen felvenni az állami költségvetés kiadásai közé?

Igen.

7. Kész-e Károlyi gróf új kormánya – vagy az a kormány, amely belőle alakul meg Budapest elfoglalása esetén – helyreállítani Magyarországon az alkotmányos kormányzást a Franciaországban, Angliában és az Egyesült Államokban bevett demokratikus eszményeknek megfelelő alapokon, s kész-e arra, hogy általános választásokon az emberek szabad döntésére bízva, hogy a jövőben milyen kormányzat alatt kívánják élni az életüket.¹⁵

Igen.

Szeged, 1919. május 29.

*Károlyi Gyula gróf
Bornemisza*

A kommün, majd az ún. szakszervezeti kormány bukása után nem Károlyi Gyula, hanem az önjelölt Friedrich István alakított kormányt. A Budapesten megforduló szövetséges tisztviselők által egyöntetűen alkalmatlannak

¹⁰ A versailles-i békeszerződést nem az akkor már nem létező Német Császárság (Német Birodalom), hanem az időközben köztársasággá alakult „Németország” képviselői írták alá. A Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányát nem a preambulumban (bevezető szakasz), hanem az I. része tartalmazza.

¹¹ Ez a feltétel nyilvánvalóan francia kérésre került a nyilatkozatba.

¹² A trianoni békeszerződés 200–205. cikkelye végül úgy rendelkezett, hogy Magyarországnak garantálnia kell a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt a Szövetséges és Társult Hatalmak számára, ettől függetlenül azonban engedélyt kapott arra, hogy Ausztriával és Csehszlovákiával legfeljebb 5 évre szóló vámpreferenciális együtműködésre lépjen.

¹³ A trianoni békeszerződés 161–174. cikkelye és az ehhez tartozó függelékek rendelkeztek Magyarország jóvátételi és egyéb kártérítési kötelezettségeiről. A magyar haderő méretére, felszereltségére, kiképzésére stb., valamint a katonai ellenőrző bizottság működésére vonatkozó előírásokat a 102–143. cikkely tartalmazta. Ezek között szerepeltek a hadihajók átadását, illetve a magyar hadihajózást érintő rendelkezések is (120–127., 132. cikkely).

¹⁴ A Forradalmi Kormányzótanács 1919. augusztus 1-jén történt lemondását végül a román haderő sikeres offenzívája váltotta ki. A román alakulatok augusztus első napjaiban vonultak be Budapestre, majd egészen Győrig nyomultak előre. Magyarországnak a megszállási költségek kifizetésére vonatkozó kötelezettségét a trianoni békeszerződés 181. cikke tartalmazta.

¹⁵ Egy héttel a proletárdiktatúra bukása után Friedrich István alakította meg „ellenforradalmi” kormányát, amelyben azonban Károlyi Gyula kormányának egyetlen minisztere sem kapott helyet. A Friedrich-kormány nem kapta meg a győztes hatalmak hivatalos elismerését, de nyomásukra 1919 októberében megalkotta azokat a választójogi rendeleteket, amelyek alapján 1920 januárjában az időközben a győztesek közreműködésével felállított – és azok elismerését is elnyerő –, Huszár Károly vezette „koncentrációs” (koalíciós) kormány lebonyolította a nemzetgyűlési választásokat. A szavazás az általános és titkos választójog alapján történt, a markáns ellenzéki álláspontot képviselő Magyarországi Szociáldemokrata Párt azonban a kormányzat korlátozó intézkedései elleni tiltakozásul bojkottálta a választást.

ítélt miniszterelnök és kabinetje minden erőfeszítés ellenére sem kapta meg a nagyhatalmak elismerését. A novemberben hivatalba lépő, Huszár Károly vezette kormány azonban már megkapta a bizalmat, december 2-án pedig a békekonferenciára szóló meghívást is. Eközben – már augusztusban – újraindult a béke-előkészítő munka, amelyben számos szakértő, diplomata és politikus mellett továbbra is Teleki játszott a főszerepet.

Az idő előrehaladtával a békeirodának egyre pontosabb információi voltak a várható békefeltételekről. 1919. február–márciusban még csak szórványos értesítéseket szereztek a békekonferencia fejleményeiről (pl. az ún. területi bizottságokban folyó tárgyalásokról), az év második felében azonban már olyan konkrétumoknak jutottak a birtokába, amelyek megkönnyítették a célzott érvrendszer kidolgozását és az azt alátámasztó dokumentumok (tanulmányok, térképek, statisztikák) elkészítését, francia és angol nyelvre való lefordítását. Egymás után születtek meg ugyanis és váltak publikussá a vesztes államokkal aláírt békeszerződések – Németország (Versailles, 1919. június 28.), Ausztria (Saint-Germain-en-Laye, 1919. szeptember 10.), Bulgária (Neuilly-sur-Seine, 1919. november 27.), amelyekről hamar kiderült, hogy egyazon mintára készültek, szerkezeti, tartalmi és szövegszerű egyezéseket mutatnak. A lefegyverzés mértéke, a jóvátétel összege és a határok leírása persze eltérő volt, de ezeket is valószínűsíteni lehetett. Különösen az után, hogy Magyarország új határai részben már a nyáron ismertté váltak, miután Georges Clemenceau, a békekonferencia elnöke táviratban értesítette erről Kun Béla külügyi népbiztost. (Az északi és keleti határvonalat a szociáldemokrata *Népszava* és a bolsevik *Vörös Újság* június 20-i száma közlő térképes formában.) A déli magyar–jugoszláv demarkációs vonal 1918 novembere óta lényegében változatlan volt, a magyar–osztrák határt pedig a saint-germaini béke pontosan definiálta. A békeiroda tehát 1919 végére minden lényeges információval rendelkezett a várható magyar békefeltételekről – anélkül, hogy abból egy sort is látott volna.

Az a körülmény, hogy a békeszerződések azonos mintát követtek, eddig is nyilvánvaló volt, egy közelmúltban előkerült dokumentum azonban közvetlen bizonyítékot is ad rá. A *Résumé du traité de paix avec la Hongrie* (A Magyarországgal kötendő békeszerződés összefoglalása) címet viselő nyomtatványban többek között ez olvasható: „A magyar küldötteknek átnyújtandó szerződéstervezet ugyanúgy van összeállítva, mint a saint-germaini szerződés; a következő részek egyformák a két szerződésben”, majd következik az egybehangzó passzusok (preambulum, I., IV., VI–VII., XI–XIV. rész) felsorolása,¹⁶ illetve az egyedi – bár a többi békeszerződéssel szintén jelentős tartalmi hasonlóságot mutató – II–III., V., VIII–X. rész kivonatoltsága.¹⁷

A német, az osztrák, a bolgár és a magyar békeszerződés felépítése a következő volt:

Tárgykör	Németország 440 §		Ausztria 381 §		Bulgária 296 §		Magyarország 364 §	
Preambulum	Preambulum		Preambulum		Preambulum		Preambulum	
A Nemzetek Szövetségének Egységokmánya	I.	1–26. §	I.	1–26. §	I.	1–26. §	I.	1–26. §
Magyarország határai	II.	27–30. §	II.	27–35. §	II.	27–35. §	II.	27–35. §
Európára vonatkozó politikai rendelkezések	III.	31–117. §	III.	36–94. §	III.	36–63. §	III.	36–78. §
Magyarország érdekei Európán kívül	IV.	118–158. §	IV.	95–117. §	—	—	IV.	79–101. §
Katonai rendelkezések	V.	159–213. §	V.	118–159. §	IV.	64–104. §	V.	102–143. §
Hadifoglyok és sírhelyek	VI.	214–226. §	VI.	160–172. §	V.	105–117. §	VI.	144–156. §
Büntető rendelkezések	VII.	227–230. §	VII.	173–176. §	VI.	118–120. §	VII.	157–160. §
Jóvátétel	VIII.	231–247. §	VIII.	177–196. §	VII.	121–131. §	VIII.	161–179. §
Pénzügyi rendelkezések	IX.	248–263. §	IX.	197–216. §	VIII.	132–146. §	IX.	180–199. §
Gazdasági rendelkezések	X.	264–312. §	X.	217–275. §	IX.	147–203. §	X.	200–259. §
Légi közlekedés	XI.	313–320. §	XI.	276–283. §	X.	204–211. §	XI.	260–267. §
Kikötők, vízi utak és vasutak	XII.	321–386. §	XII.	321–386. §	XI.	212–248. §	XII.	268–317. §
Munka	XIII.	387–427. §	XIII.	284–331. §	XII.	249–289. §	XIII.	315–355. §

¹⁶ AN AJ/5/61, Hongrie, Résumé des Conditions de Paix avec la Hongrie, 7. f.

¹⁷ Uo. 8–16. f.

A végrehajtás biztosítékai	XIV.	428–433. §	—	—	—	—	—	—
Vegyes rendelkezés	XV.	434–440. §	XIV.	373–381. §	XIII.	290–296. §	XIV.	356–364. §

Ilyen felkészültség birtokában a magyar küldöttség már a hivatalos békefeltételek átvétele előtt (január 14-én) benyújthatott nyolc ún. előzetes jegyzéket, amelyek főként a történelmi Magyarország múltját és általános viszonyait, a megszálló haderők kártételeit, valamint a hadifogolykérdést ismertették. (Január 17–31. között további 9/12 előzetes jegyzék átadása történt meg.)¹⁸

A delegáció január 15-én kapta meg a békefeltételeket, Apponyi Albertnek pedig már másnap ki kellett fejtenie álláspontját a 364 §-ból és számos kiegészítő részből álló tervezetről. Apponyinak azonban valójában nem is „szakmailag”, hanem lélektanilag volt nehéz dolga, hiszen – mint a fentiekből kiderült – a békefeltételek nem okoztak meglepetést a delegációnak, amely már korábban kidolgozta az ellenérveket. A pszichés nyomás ellenben rendkívül megterhelő lehetett, hiszen ekkor csakugyan az ország sorsáról volt szó.

Január 16-án délután 3 órakor Apponyi a Quai d’Orsay óratermében tartotta meg 70 perces beszédét, amelyben általános támadást intézett a béketervezet ellen. Kifejezte megdöbbenését „a békefeltételek mérhetetlen szigorúsága miatt”, s tragikus tévedésnek tartotta, hogy éppen „Magyarországot sújtják a legszigorúbb és már a létét is veszélyeztető feltételekkel”, holott a háború felidézésében igen csekély szerepe volt, mivel a háború kitörése idején „csak részleges befolyást gyakorolhatott az Osztrák–Magyar Monarchia ügyeire”.

Élesen bírálta a béketervezet területi rendelkezéseit, amelyek még az etnikai elvet is részrehajlóan alkalmazzák. Úgy vélte, nem csupán a magyarok, de „az emberiség nagy kulturális érdekei szempontjából” is káros, hogy az elcsatolandó területek kormányzása olyan nemzetiségek kezébe kerül, „amelyek jelenleg többnyire alacsonyabb kulturális fokon állanak”. Tagadta, hogy a magyar kormányok elnyomó politikát folytattak volna a nemzetiségekkel szemben, s kijelentette: „nagyon örülnénk, ha a tőlünk elszakított területeken magyar testvéreink ugyanazon jogoknak és előnyöknek birtokában lennének, amelyekkel Magyarország nem magyar ajkú polgárai bírtak.”

Biztonságpolitikai, gazdasági és történelmi érvek egész sorát vonultatta fel Magyarország integritásának fenntartása mellett. Kifejtette, hogy Magyarország évszázadokon át fontos szerepet játszott Közép-Európában „a béke és a biztonság”, valamint „az egyensúly és a stabilitás” fenntartásában, „biztosítva így Európa békéjét a keletről fenyegető közvetlen veszedelmekkel szemben”. Hangsúlyozta, hogy a Kárpát-medence természet adta, szerves geográfiai egysége teszi lehetővé a régió harmonikus gazdasági együttműködését is, ennek sikerét azonban csak az egységes kormányzás garantálhatja.

Apponyi ugyanakkor kijelentette, hogy Magyarország elismeri a győzők jogát a hatalmi erőviszonyok megváltoztatására. Hangsúlyozta azonban, hogy a méltányos és tartós békét elsősorban a területek hovatarozásáról döntő népszavazások hozhatják el, s ezt nevezte meg mint a békedelegáció fő követelését.¹⁹

A beszéd tehát a magyar béke-előkészítés során már összeállított érvrendszert követte, s tulajdonképpen a magyar békejegyzékek tartalmának rövid összefoglalása volt. És nem is volt hatástalan: épp Apponyi beszéde, valamint az általa bemutatott, a történelmi Magyarország nemzetiségi viszonyait plasztikusan bemutató ún. Vörös térkép hatására David Lloyd George brit és Francesco Nitti olasz miniszterelnök a magyar határok újratárgyalását javasolta, amivel – hallgatólagosan – Hugh Campbell Wallace párizsi amerikai nagykövet is egyetértett. A békekonferencia következő, londoni ülészakán azonban e kezdeményezés gyorsan elhalt, s március 8-án a nagyhatalmak mind a népszavazás, mind az etnikai alapú határmódosítás ötletét elvetették.²⁰

A magyar békedelegáció eközben újabb beadványok tömegét juttatta el a békekonferenciához. A február–március folyamán benyújtott 18 ún. válaszigyzékek, amelyek már a konkrét békefeltételekkel szemben megfogalmazott ellenjavaslatokat tartalmazták – főként a határok, a lefegyverzés, a kisebbségvédelem, az állampolgárság, a jóvátétel és a hadifoglyok ügyében.

A talán még mindig uralkodó felfogás kapcsán – miszerint Magyarország mindenáron a területi integritáshoz ragaszkodott – érdemes megjegyezni, hogy a magyar küldöttség legalább hat különböző ellenjavaslatot terjesztett a nagyhatalmak elé a békefeltételekben közölt határvonallal szemben. Kétségtelen, hogy magyar részről a történelmi határok fennmaradását tekintették ideálisnak. Apponyi is sokat beszélt erről, és a XXII. sz. válaszigyzék is emellett érvelt. A delegáció fő követelése azonban az volt – amint az már az Apponyi-beszédben, illetve több írásbeli jegyzékben is *expressis verbis* megjelent –, hogy az elcsatolásra szánt területek sorsát inkább az érintett lakosság megkérdezésével, plebiszcitumok révén döntsék el. Ezt javasolta a „C” kísérőjegyzék²¹ – és kissé eltérő szövegezésben a XXII. jegyzék²² is –, amely népszavazási körzeteket a győztes nagyhatalmak és Magyarország

¹⁸ A XVII., XVIII. és XX. sz. jegyzék szövege ismeretlen, ezeket egyelőre egyetlen levéltári gyűjteményben sem sikerült fellelni. Valószínűleg azokat a késve elkészült mellékleteket kísérték, amelyeket a már beadott jegyzékekhez csak utóbb, akár több héttel később csatoltak, s amelyek relevanciáját – az iktatást megkönnyítendő – ily módon kellett elmagyarázni. Ld. *Zeidler* 2018, 262., 268. o.

¹⁹ *Zeidler* 2023b, 133–135. o.

²⁰ *Zeidler* 2018, 29–30. o.

²¹ MBT, II. köt. 2–3. o.

²² MBT, II. köt. 26–27. o.

képviselőinek egyetértésével kívánta meghatározni. (Teleki el is készítette az ehhez szükséges térképeket, ezeknek azonban egyelőre nem sikerült a nyomára bukkanni, így csak annyit tudunk róluk, amennyi a február 8-i minisztertanácsi jegyzőkönyvben áll. Eszerint: „Egy külön ilyen kerületet képez a magyar határ mentén elvonuló magyar területtömb, egy külön területet a nyugati tótság, egy külön területet a keleti tótság, egy külön területet a ruténség.”)²³

A magyar beadványok némelyike viszont kimondottan a határmenti magyar többségű területek megkímélését szorgalmazta. Ilyen volt elsősorban a X. előzetes jegyzék,²⁴ amely már címében is kimondta, hogy „az antant által javasolt határ tönkreteszi a határszéli városokat”, valamint a már említett „C” kísézőjegyzék, amely összegző adatokat közölt a Magyarországot illető határmenti területsávokról.²⁵ Ugyanez az irat azonban már a magyar többségű területekhez illeszkedő németlakta régiók elcsatolása ellen is felszólalt, nyilvánvalóan abból a feltételezésből kiindulva, hogy ezek inkább a megszokott magyar világban óhajtanának továbbra is élni.²⁶ S még mindig ugyanitt felmerült a magyar törzsterületek és a Székelyföld között létrehozandó „erdélyi korridor” ötlete is, amely e távoli magyar exklávé Magyarországon belüli megérzésére adott volna lehetőséget.²⁷ Ugyanezek a variációkat – a határmenti magyar települések, a közel fekvő német települések, illetve az erdélyi folyosó és a Székelyföld magyar kézben való megtartását – a XXII. jegyzék is tárgyalta, méghozzá jóval részletesebben és kimondottan a népszavazással összefüggésben.²⁸

Az erdélyi korridor tervét – két erre vonatkozó memorandumot és egy terjedelmes térképkollekciót – 1920. február második felében Apponyi Londonba is eljuttatta, amikor a békekonferencia egy időre oda tette át székhelyét. Apponyi régi barátja James Bryce közbenjárásában bízott, aki korábban és később is többször felszólalt a magyar békefeltételek túlzott szigorúsága ellen.²⁹

Egészen más koncepció, a határhúzás komplex szempontrendszerének alkalmazása állt annak a tervnek a hátterében, amelyet egy a béke delegációtól formailag független – de annak több tagját is soraiban tudó – tárgyalócsapat terjesztett a francia kormány képviselői elé. Az 1920. február végén indult tárgyalások a Budapest és Párizs közötti gazdasági és diplomáciai együttműködés lehetőségéről folytak, s májusban, a megbeszélések finisében (három héttel a békeszerződés aláírása előtt) a magyar fél – pusztán tájékoztatás céljából – felfedte a franciák előtt, milyen határmódosító javaslattal készül fellépni a szomszéd országokkal rövidesen meginduló, a szomszédviszonyokat körvonalazó kétoldalú tárgyalásokon. A terv az etnikai elv érvényesítésén, a gazdasági életképesség megőrzésén és az esetleges népszavazások megtartásán alapult. A cél az volt, hogy „a magyar faj nagy tömbjéhez szorosan illeszkedő és tisztán magyar jellegű területeket ne válasszák le Magyarországról”, s az ország megőrizhesse azon területeit, amelyek „az ország gazdasági életének és főleg ipari termelésének fenntartásához minimálisan szükséges nyersanyagokat és energiahordozókat adják”, a Bánság magyar és német többségű területein élő népesség, illetve Nyugat-Magyarország lakosai pedig népszavazáson dönthessenek állami hovatartozásukról.³⁰

A különböző „területvédő” ellenjavaslatok nem értek célt. A békekonferencia minimális, a lényegét nem érintő változtatásokkal jóváhagyta az eredeti békefeltételeket. A magyar kormánypolitikusok már jó előre felkészültek erre az eshetőségre. A Neuilly-ben tartózkodó delegáció már március 23–24-én tartott értekezletet arról, mi várható, ha Magyarország esetleg megtagadja a békeszerződés aláírását. Az antant vagy a szomszéd országok által végrehajtandó katonai megszállást a résztvevők többsége nem tartotta valószínűnek, de abban általános egyetértés alakult ki, hogy gazdasági blokádnak várható. Hosszabb távon ez a kormány bukásával fenyegetett, s akár azt is eredményezhette, hogy a békét Magyarországnak – esetleg egy más irányzatú kormánynak – még rosszabb feltételekkel kell aláírnia. Aggasztó volt az a lehetőség is, hogy a kisebbségi magyarokat retorziók érik, ami tömeges kivándorláshoz vezet, s ez egyfelől még jobban megterheli a magyar gazdaságot, másfelől Magyarország végleg elveszíti a megszállt területeket. Mindezeket tekintetbe véve a delegátusok többsége az aláírás mellett szavazott.

Hasonló megfontolások alapján foglalt állást az aláírás mellett a kormány, a béke delegáció és a Nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága is május 10–17. között. Apponyi Albert május 16-án feloszlatta a béke delegációt és bejelentette lemondását. Másnap Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök és Teleki Pál külügyminiszter jegyzékben értesítette a békekonferenciát arról, hogy „az ország súlyos helyzetének tudatában a magyar kormány nem tagadhatja meg a békeszerződés aláírását”.³¹ Erre végül 1920. június 4-én került sor a versailles-i kastélyparkban álló Nagy-Trianon palotában történt meg, a két aláíró – Benárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd – azonban már nem a béke delegációtól, hanem a magyar kormánytól kapták felhatalmazását.

²³ MNL OL, K 27, 125. dob. Minisztertanács jegyzőkönyvek, 1920. február 8. 5. p.

²⁴ MBT, I. köt. 293–298. o.

²⁵ MBT, II. köt. 5. o.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 16–23. p.

²⁹ Apponyi Albert levele James Bryce-nak (Neuilly, 1920. február 19.). TNA FO 800, 334. köt. 419. p.

³⁰ Zeidler 2012, 63–65. o.

³¹ PDRFRH, I. köt. 923–924. o.

A trianoni békeszerződés szövege a különböző kiadványokban némileg eltérő változatokban maradt fenn. A szerződés több helyütt is leszögezi, hogy az eredeti francia, angol és olasz szövegezek közül „eltérés esetében a francia szöveg lesz irányadó, kivéve az I. részt (A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya) és a XIII. részt (Munka), amelyekre nézve a francia és az angol szövegek ereje azonos lesz”.³² A szöveg magyar fordításának első verziója minden valószínűség szerint Neuilly-ben készült, közvetlenül az után, hogy a delegáció megkapta a békefeltételeket. Ekkor feltehetőleg több csoport – alkalmasint fejezetekre bontva – látott neki a francia szöveg magyarra való átültetésének. (Elképzelhető, hogy a német, osztrák és bolgár békében talált identikus szövegrészek alapján a fordítók már korábban is végeztek bizonyos előmunkálatokat. Nem volna meglepő, ha kiderülne, hogy pl. a Nemzetek Szövetege Egyezségokmánya fordítása már 1919 bégére Budapesten elkészült.)

A békefeltételek szövegét először a Táltos könyvkiadó nyomtatta ki meg 1920 februárjában.³³ Ez év őszén jelent meg *A magyar béketárgyalások* c. négyrészes kiadvány első kötete, amelyben szintén helyet kapott a békefeltételek teljes szövege.³⁴ (A két változat összeolvasását még nem végeztük el.) A sorozatot Teleki kezdeményezésére a Külügyminisztérium publikálta 1920–1921 folyamán, így gondoskodván arról, hogy a hazai és a külföldi közvélemény is értesüljön a magyar békedelegáció tevékenységéről. (A magyar kiadás³⁵ nyilvánvalóan az öngazolás és a revíziós törekvések megalapozása, míg a francia³⁶ és az angol³⁷ változat a nagyhatalmak tájékoztatása, lelkiismeretük és tisztánlátásuk felébresztése céljából született.)

Mivel a békekonferencia csak minimális mértékben módosította a békefeltételeket,³⁸ a békeszerződést nem kellett újra lefordítani, elegendő volt a változtatásokat átvezetni a már kész magyar szövegen. (Feltehetőleg ez is történt, ám ez alapos ellenőrzést kíván.)

A békeszerződés hivatalos magyar fordítása a törvényalkotás mozzanatához köthető. Mint minden nagy horderőjű nemzetközi szerződést, a trianoni békét is ratifikálnia kellett a törvényhozásnak, majd a kormányzói kihirdetést követően kerülhetett sor a Magyar Törvénytarba való beiktatásra. Csáky Imre külügyminiszter 1920. október 26-án nyújtotta be a békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot, amely azonnal az illetékes nemzetgyűlési bizottságokhoz került.³⁹ A dokumentum tartalmazta a békeszerződés eredeti francia szövegét és annak magyar fordítását (párhuzamos kéthasábos formában),⁴⁰ valamint a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal alapító okiratának angol szövegét,⁴¹ valamint a békeszerződés részét képező kiegészítő jegyzőkönyvet és kiegészítő nyilatkozat francia és magyar szövegét.⁴² Itt helyezték el az új államhatárokat feltüntető térképet is, amelyen a rögzített határszakaszok folyamatos, a helyszínen megállapítandó szakaszok szaggatott piros vonallal voltak jelölve.⁴³ A törvényjavaslat indoklásába – a győztes hatalmak felháborodására – a külügyminiszter beillesztette a május 6-i keltezésű viselő, Alexandre Millerand által szignált ún. kísérőlevelet is, amely a magyar kormány értelmezése szerint „a békeszerződés magyarázatára és végrehajtására vonatkozólag ránk nézve kedvező elveket jelent ki irányadóul, és így remélhető, hogy a békeszerződés végrehajtása során egyes rendelkezések nem fognak merev alkalmazást nyerni”.⁴⁴

A Külügyi Bizottság november 10-én elfogadásra ajánlotta a békeszerződés becikkelyezését, de erősebb utalást kívánt tenni a Millerand-levélre.⁴⁵ Véleményéhez egyidejűleg a Közgazdasági Bizottság is csatlakozott. Ugyanaznap a Közjogi Bizottság még súlyosabb fenntartásait hangoztatta, kiemelve, hogy Magyarországot nem terheli háborús felelősség, nem gyakorolt elnyomást nemzetiségei fölött, a békeszerződést csak „kényszer hatása alatt” fogadja el, továbbá sérelmezte, hogy „a Nemzetgyűlésnek olyan terület hovatartozásáról is döntést kell hoznia, amelynek lakossága nincs képviselve benne”, illetve hogy „Csehszlovákia nem a békeszerződésben, hanem külön, magyar részről alá nem írt szerződésben vállalta a nemzeti kisebbségeinek védelmét”.⁴⁶

³² Ld. a békeszerződés 364. cikkelyét.

³³ MBF.

³⁴ MBT, I. köt. 491–574. o.

³⁵ MBT.

³⁶ NPH.

³⁷ HPN.

³⁸ A módosítások listáját közli: *MBT*, II. köt. 516–521. o. Összesen 56 ponton történt változás, ezek azonban többnyire csak stílisis vagy jogtechnikai jellegű pontosításokat jelentettek. Egyes kérdésekben azonban – a hadianyaggyártás korlátozása, a jóvátétel összegének megállapítása, a Bécsben őrzött magyar műkincsek tulajdonjoga, az elcsatolt területekről Magyarországra költözők vagyona, a Duna-medence egységes árvízvédelmi rendszere – valóban észszerűbb, illetve nagyvonalúbb szabályokat rögzítettek, továbbá a magyar béke szövegébe is beiktatták a szomszéd országok kisebbségvédelmi kötelezettségeit

³⁹ NN 1920, VI. köt. 1–366. o.

⁴⁰ Uo. 302–312., 312–324. o. Ezek – mint korábban már említettük – a francia szöveggel azonos jogi erővel bírtak.

⁴¹ Uo. 1–302. o.

⁴² Uo. 325–326., 326. o.

⁴³ Uo. 327. o.

⁴⁴ Indoklás. 328–336. o. Idézet: Uo. 328. o. Millerand-levél: Uo. 329–334. o.

⁴⁵ NN 1920–1922, VII. köt. 81. o.

⁴⁶ Uo. 82–83. o.

A törvénytervezet ezekkel a kiegészítésekkel és kisebb pontosításokkal került november 27-én a Nemzetgyűlés plénuma elé, de az új nyomtatvány már nem a teljes szöveget, csak a módosításokat tartalmazta.⁴⁷ A Nemzetgyűlés a november 13-i ülésén drámai jelenetek közepette első olvasatban, 15-én pedig második és harmadik olvasatban is megszavazta a törvénytervezetet.

A többi aláíró állam késlekedése miatt a ratifikációs okmányok kicserélésére csak 1921. július 26-án került sor Párizsban. Miután a résztvevők meggyőződtek arról, hogy Magyarországon kívül négy nagyhatalom (Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország, Japán) és további öt állam (Belgium, Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Sziám, Csehszlovákia)⁴⁸ is ratifikálta a trianoni békét, jegyzőkönyvet vettek fel az eseményről, s ezzel hatályba lépett a békeszerződés, amely 1921. évi XXXIII. tc. néven került be a *Corpus Juris*ba.

A különböző szövegváltozatok összevetéséből kiderül, hogy a törvény szövegét tartalmazó nyomtatványokat kisebb-nagyobb hibák tarkítják. A törvénycikket először az időszaki kiadványként megjelenő *Országos Törvénytár* 1921. évi 14. füzeté közölte.⁴⁹ Ez tartalmazta a párhuzamos francia–magyar szövegközlést, a térképmelléklete azonban nem. A füzet végén francia és magyar hibajegyzék is helyet kapott.⁵⁰ A következő évben jelent meg a *Magyar Törvénytár* keménytáblás kötete, amely szintén közölte a becikkelyező törvényt;⁵¹ ebben a korábbi sajtóhibákat már kijavították, ám közben újabb *lapsusok* kerültek a szövegbe. Ezek közül a leginkább a zavarba ejtő az, hogy a magyar–csehszlovák (ma: magyarukrán) határ tüzetes leírásánál a Szatmár vármegyei Magosliget neve helyett tévesen a vármegyei Marosliget szerepel, holott ez a (színromán) község légvonalban 190 km-re délkeletre fekszik, Maros-Torda vármegyében, Erdély kellős közepén rejtély, hogy véletlenről vagy inkább a nyomdai szedő szándékos beavatkozásáról van-e szó, s ha ez utóbbi történt, akkor amögött vajon a félresikerült jobbító szándékot vagy a revizionista „igazságtételt” kell látnunk.

Akárhogy is: a magyar határ ezzel nem mozdult el a Kelemen-havasok közelébe, hiszen – mint arról korábban esett már szó – a békeszerződés francia szövege volt az irányadó, amelyben helyesen szerepelt Magosliget neve.

A trianoni aláírásának napjaiban látott napvilágot az első olyan jogi szakmunka, amely a békeszerződés rendelkezéseinek magyarázatára vállalkozott, de semmilyen formában nem törekedett teljességre. A szerződés nemzetközi jogi rendelkezéseit Ambrózy Gyula, a magánjogi rendelkezéseket Alkér Kálmán ismertette és értelmezte – előbbi feltűnően kritikus szemléletben –, kommentárjuk azonban átfogó jellegű volt, csak néhány tárgykört ismertetett, konkrét paragrafusokra ritkán hivatkozott, és a békeszerződés szövegét nem is tartalmazta.⁵²

A szerződés szövegének első „kritikai kiadása” 1921 februárjában jelent meg hét kiemelkedő jogi szaktekintély (köztük Alkér és Ambrózy) tárgyilagos és közérthető magyarázataival.⁵³ A kiadvány kommentárunk afféle előképének is tekinthető, s különösen hasznos a korabeli jogi fogalmak és jogfelfogás értelmezése szempontjából. A szakértők magyarázatai nem csupán elméleti, hanem gyakorlati oldalról is vizsgálják a békeszerződés rendelkezéseinek hatását az érintett jogszabályokra és jogintézményekre.

Rövidítések

Alkér et alii 1921a

A magyar békeszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata. Négyszínű térképmelléklettel, betűsoros tárgymutatóval, a magyar és az osztrák békeszerződés rendelkezéseinek összehasonlító táblázatával. Jegyzetekkel ellátták Alkér Kálmán, Ambrózy Gyula, Danilovics Pál, Lukács Simon, Nyulászi János, Pap Dezső, Sipos Árpád. Budapest, Ordo, 1921.

Alkér et alii 1921b

A magyar békeszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata. II. (szövegében teljes, jegyzeteiben rövidített) kiadás a szomszédos államokhoz csatolt területek részére. Jegyzetekkel ellátták Alkér Kálmán, Ambrózy Gyula, Danilovics Pál, Lukács Simon, Nyulászi János, Pap Dezső, Sipos Árpád. Budapest, Ordo, 1921.

Ambrózy–Alkér 1920

Ambrózy Gyula – Alkér Jenő: *A magyar békeszerződés tervezetének jogi vonatkozásai az entente válaszejegyzéke alapján.* Budapest, Móricz Miklós, 1920.

AN AJ/5/61

Archive Nationale (Paris–Pierrefitte), Délégation française à la commission des réparations (1920–1929), Traités de Versailles, de Trianon, de Riga (1919–1920)

HPN

The Hungarian peace negotiations. An account of the work of the Hungarian Peace Delegation at Neuilly s/S, from January to March, 1920. Budapest, Royal Hungarian Ministry of Foreign Affairs, 1920–1922.

⁴⁷ Uo. 354. o.

⁴⁸ A ceremónia lefolyásáról ld. *Praznovszky* 2012, 253–255. o.

⁴⁹ 1921. évi *Országos Törvénytár.* (*Corpus Juris.*) 1921/14. sz. 309–635. o.

⁵⁰ Uo. 637–638., 638–639. o.

⁵¹ MT 1921, 197–327. o.

⁵² *Ambrózy–Alkér* 1920.

⁵³ *Alkér et alii* 1921a. A kiadványnak még ugyanebben az évben elkészült a „szövegében teljes, jegyzeteiben rövidített” kiadása „a szomszédos államokhoz csatolt területek részére”. Ld. *Alkér et alii* 1921b.

- Lojkó 1995 Lojkó, Miklós: *British policy on Hungary 1918–1919: A Documentary Sourcebook*. London, School of Slavonic and East European Studies, 1995.
- MAE AD, CPCOM Europe Z Ministère des affaires étrangères, Archives diplomatiques (Paris–La Courneuve), Correspondance politique et commerciale, Europe, Hongrie (1918–1940)
- MBF *A magyar békefeltételek*. Egyedül jogosított hiteles és teljes kiadás. Budapest, Táltos, 1920.
- MBT *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius–március havában*. I–III/B kötet. Budapest, M. kir. Külügyminisztérium, 1920–1921.
- MT 1921 *Magyar Törvénytár. 1921. évi törvéycikkek*. Jegyz. Térffy Gyula. Budapest, Franklin, 1922.
- NN 1920–1922 *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója*. I–XVII. kötet. Budapest, Athenaeum, 1920–1922.
- NPH *Les négociations de la paix hongroise. Compte rendu sur les travaux de la délégation de paix d’Hongrie à Neuilly s/S de janvier a mars 1920*. Budapest, Ministère Hongrois des Affaires Étrangères, 1920–1921.
- PA LG Parliamentary Archives (London), The Lloyd George Papers (1878–1953)
- PDRFRH *Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary*. Vol. I–II. 1919–1921. Coll. and ed. by Francis Deák and Dezső Ujváry. Budapest, Royal Hungarian Ministry for Foreign Affairs, 1939–1946. — III. kötet: *A Magyar Külügyminisztérium „Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary” című kiadmányában közzeendő diplomáciai okiratok ideiglenes lenyomata*. [Budapest, Külügyminisztérium, é. n.]
- Praznovszky 2012 *A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései*. Vál., bev. tan., jegyz. Zeidler Miklós. Budapest, OlvasóSarok, 2012.
- PRFRUS (1918, Suppl. 1) *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918. Supplement 1. The World War*. Vol. I–II. Washington, United States Government Printing Office, 1933.
- TNA FO 800 The National Archives (London–Kew), Foreign Office, Private Offices: Various Ministers’ and Officials’ Papers, Viscount Bryce of Dechmount
- Zeidler 2012 Zeidler Miklós: Egy elfelejtett diplomata. In: *Praznovszky Iván emlékezései*. Vál., bev. tan., jegyz. Zeidler Miklós. Budapest, OlvasóSarok, 2012. 13–116. o.
- Zeidler 2018 *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest*. Vál., bev. tan., jegyz. Zeidler Miklós. Jav. kiad. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018.
- Zeidler 2023a Zeidler Miklós: A magyar békedelegáció összetétele. In: *Trianon enciklopédia*. Szerk. Ablonczy Balázs, Hatós Pál, Nagy Szabolcs, Szeghy-Gayer Veronika, Zahorán Csaba. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó – Habsburg Ottó Alapítvány, 2023. 128–131. o.
- Zeidler 2023b Zeidler Miklós: A magyar békedelegáció tevékenysége. In: *Trianon enciklopédia*. Szerk. Ablonczy Balázs, Hatós Pál, Nagy Szabolcs, Szeghy-Gayer Veronika, Zahorán Csaba. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó – Habsburg Ottó Alapítvány, 2023. 132–138. o.